

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI / 134

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TİRE

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Mehmet ŞEKER

ANKARA/1994

TİRELİ İBN MELEK VE İLMÎ MUHİTİ HAKKINDA BAZI TESBİTLER

Doç. Dr. Mustafa BAKTIR

TAKDİM

Böyle bir konuyu çalışmaya neden ihtiyaç duyduk? Önce kısaca bu hususa değinip asıl mevzua geçmek istiyorum.

1976 yılının Ramazan ayında Tire'ye görevli olarak gittim. İlçe baştanbaşa tarihî eserlerle dolu idi. Her köşede meşhur bir zatın kabri ve bunlarla ilgili olarak anlatılan menkıbeler. Bir Ramazan ayı boyunca çeşitli vesilelerle bunları dinledim. Bunlar içerisinde en meşhur olanlardan birisi de İbn Melek idi. İsmi anıldığında herkes hürmet ediyor, çok büyük bir âlim olduğunu söylüyorlardı. Fakat bu kadar meşhur olan birisi hakkında birkaç satırlık da olsa kitâbî bir bilgiye rastlayamadım.

Tire'deki geçici görevin sona erip de İstanbul'a döndüğüm de, İbn Melek hakkında bir araştırma yapmağa karar verdim. Vazife yaptığım yere yakın olduğu için önce Süleymaniye Kütüphanesinden başladım. Kütüphanede mevcut olan basma ve yazma eserlerini çıkardım. Bu ilk araştırma neticesinde, Fıkıh, Usûlü Fıkıh, Hadis ve Lügat gibi çeşitli sahalarda bir çok eser vermiş bir âlim çıktı karşımıza. Şekâyık ve Osmanlı Müellifleri gibi kitaplarımızda birkaç satırlık bilgi vardı. İslam Ansiklopedisinde İbn Melek'in ismi bile geçmiyordu. Muhtemelen tercüme edildiği asıl nüshada olmadığı için bizinkiler de almamışlardı. Ancak İslam Ansiklopedisinin İngilizce ikinci

baskısında Ömer Faruk Akün tarafından yazılmış bir madde bulunmaktadır. Türk Ansiklopedisi ise lügatından dolayı onu büyük bir dilci olarak takdim ediyordu.

Bu çalışmalarımı 1978'de "İbn Melek, Hayatı ve Eserleri" adı altında doktora öncesi ön çalışma olarak takdim ettim. Sonradan 1981'de sayın Doç. Dr. Cemal Muhtar Hocamızın İbn Melek'in lügat yönünü ele alan bir çalışma yaptığını öğrendim. Hoca bu çalışmasında müellifimizin lügat ve dil yönünü büyük bir vukûfiyetle incelemişti. İbn Melek'in Usûlü Fıkıhtan meşhur Menâr Şerhini baştan sonra bir hocadan okumak nasib oldu. Ulemâ arasında çok tutulan bu eseri hakkındaki bir araştırmamız, Erzurum İlahiyat Fakültesi Dergisinin iki ayrı sayısında yayımlandı⁽¹⁾.

İbn Melek'in hayatı ve eserleri ile meşgul olurken dikkatimizi çeken hep şu mesele olmuştur. Tire gibi Anadolu'nun uzak bir köşesinde, eserleri bütün İslam Âlemi tarafından bilinen ve istifade edilen bir zat nasıl yetişmiştir? Anadolu'nun bir kargaşa dönemi yaşadığı Beylikler devrinde, böyle seviyeli eserler veren âlimlerin yetişmesinde müessir olan âmiller nelerdir? Çalışmalarımız süresince, bu suallere cevaplar aramağa çalıştık. Bu vesile ile İbn Melek'in yetiştiği ilmî muhiti hakkındaki bazı tesbitlerimizi, burada aktarmağa çalışacağız.

A. İBN MELEK'İN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ MEVKİİ

Asıl ismi, Abdüllâtif b. Abdülazîz Emînüddîn er-Rûmî el-Hanefî'dir. Özellikle Türk asıllı müellifler onu "İzzüddîn" lakabı ile zikrediyorlar⁽¹⁾. Genellikle "İbn Melek" veya "Ferîştehoğlu" diye meşhur olmuştur. İbn Melek, "meleğin oğlu" manasına gelmektedir. Temiz ahlakı, saflığı, erdemi ve melek tabiatı ile bu unvanı almıştır⁽²⁾.

İzmir'in Tire ilçesinde, Aydınoğulları zamanında yaşamıştır. Doğum tarihi, yetişmesi ve hocaları hakkında fazla bilgimiz yok. Ancak Birgi Kadısı olan ve Meşârik Şerhinin bir yerinde "Şeyhim" diye bahsettiği babasından okuyup istifade etmiştir⁽³⁾.

Seyyid Bey, İbn Melek'in kendisinin dedelerinden olduğunu, aslen Türkistanlı olup Aydınoğullarının husûsî daveti üzerine babasının Aydın Sancağına geldiğini kaydediyor⁽⁴⁾. Ancak bu bilgiye bir başka kaynaktan rastlayamadık.

Aydınoğlu Mehmet Bey'in Tire'de yaptırdığı medresede uzun yıllar hocalık yapmış, onun oğullarının yetişmesinde emeği geçmiştir. Bundan dolayı bu medrese daha sonraki yıllar onun ismiyle anılmıştır.

Evliya Çelebi, onun Manisa'nın Sarhan medresesinde ilim tahsil ettiğini ve orada halen ziyaret edilen bir hücrenin bulunduğunu kaydediyor⁽⁵⁾.

İbn Melek'in vefat tarihi de ihtilafıdır. Babası ve oğlu da İbn Melek lakabı ile meşhur ulemâdan kimseler

olduğu için, bazı bilgiler karışmıştır. Nitekim eserlerinin nisbetinde de aynı karışıklığı müşahede ediyoruz. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, medresesinin bahçesinde kabrini ziyaret ettiğini ve mezar taşında vefat tarihini (797/1394) olarak gördüğünü belirtiyor⁽⁶⁾. Vefatı, Bağdatlı İsmail Paşa'ya göre (801/1398), Mehmet Süreyya'ya göre ise (820/1417) dir⁽⁷⁾.

Müellifimizin eserleri ise şunlardır: *Şerhu Menâri'l-Envâr*, *Mebâriku'l-Eşhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr*, *Şerhu Mecmeu'l-Bahreyn*, *Şerhu'l-Vikâye*, *Bedru'l-Vâizîn* ve *Zuhru'l-Abidîn* ve *Manzum Lügat*. Bunlardan başka kitaplarda ismi geçen veya kütüphane kataloglarında görüp de bizzat tetkik edemediğimiz ona nisbet edilen bazı kitap veya risaleleri de bulunmaktadır⁽⁸⁾.

İbn Melek, Tire'de kendi adıyla anılan medresede uzun yıllar hocalık etmiş, talebeler yetiştirmiş çok kıymetli eserler yazmıştır. Bilhassa şerf ilimlerde maharet sahibi bir kimse idi⁽⁹⁾. O, ilmin çözümlenmesi zor meselelerine dâbilen, avam ve havas yanında mümtaz mevkii olan bir şahsiyetti⁽¹⁰⁾.

İbn Melek'in *Menâr Şerhi*, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak takip edilmiştir⁽¹¹⁾. Şekâik zeyli Atâyî'de nakledildiğine göre, münhal olan Sahnı Seman müderrisliği için yapılan imtihanında İbn Melek'in Usûlü'nden verilen bahis üzerine risâle kaleme alınmış ve imtihan ona göre neticeye bağlanmıştır⁽¹²⁾. Hadisten kaleme aldığı *Meşârik Şerhi* de uzun yıllar ulemânın elinden düşmemiş, medreselerde ders kitabı ola-

rak okutulmuştur⁽¹³⁾.

Manzum Lügati, talebelere ezberletilmiş Evliya Çelebi gibi birçok kimse tarafından hayırla yadedilmesine vesile olmuştur⁽¹⁴⁾. Arapça-Türkçe lügatların ilklerinden olan bu eser, edebiyat sahasında çalışanlar için de orijinal bir malzemedir.

B. ANADOLU'DA MUASIRI OLAN BAZI ALİMLER

1. *Alâuddîn Esved (800/1397)*

Aslen Afyonkarahisarlı olup Kara Hoca diye meşhurdur. Önce memleketinde okumuş, sonra İran taraflarına giderek tahsilini ikmal etmiş ve tekrar dönmüştür. Tâcüddîn Kerderî'nin vefatından sonra İznik medresesine müderris olmuştur. İki meşhur eseri vardır: a) *Şerhu'l-Vikâye*: Vikâye'nin müşkil meselelerini halleden iki cildlik bir eserdir. b) *Şerhu'l-Mugnî*: Habbâzî'nin (691-1291) usüle dair el-Mugnî adlı eserinin şerhidir⁽¹⁵⁾.

Osmanlı Müelliflerinde usülû fıkhıtan "Ramûzâtü'l-Esrâr"ı, "Künûzü'l-Envâr" adı ile Murad Hüdavendigâr adına şerhettiği kaydediliyor⁽¹⁶⁾.

2. *Cemâlüddîn Muhammed Aksarâyî (776/1374 civarı)*

Arapçada, aklî ve şerî ilimlerin hepsinde ihtisas sahibi bir alimdi. Meşhur müfessir Fahrüddîn Razî'nin (v. 606/1209) torunlarından. Karaman beldesinde, Aksaray'da Zincirli medresesi diye meşhur bir yerde hocalık etmiştir. Bu medresenin vakfiyesinde Cevherî'nin (v. 393/1003) Sıhah'ının ezbere bilinmesi şartı vardı. Böyle bir şartı ye-

rine getiren biri olarak bu medresede hocalık etmiştir. Molla Fenârî'nin de hocalarındandır.

Seyyid Şerif Cürçânî (v. 816/1413) onunla görüşmek üzere Mısır'dan yola çıkmışsa da, o yolda iken vefat ettiği için görüşmemişlerdir.

Leknevî, şafiî bir ilim silsilesinden gelen Aksarâyî'nin babasının veya kendisinin hanefî mezhebine geçmiş olabileceğini belirtiyor. Eserlerinden bazıları şunlardır: a) *Keşşâf Üzerine Haşiye*, b) *Şerhu'l-İzâh*, c) *Beydâvî'nin el-Gâyetü'l-Gusvâ'sının şerhi*, d) *Şerhu Mecmeu'l-Bahreyn*⁽¹⁷⁾.

3. *Kadı Burhaneddîn Ahmed (v. 800/1398)*

(745/1345)'de Kayseri'de doğdu. Babası Kayseri kadısı idi. Küçük yaşta annesini kaybetti. Dört yaşlarında öğrenime başladı. Arapça ve Farsça öğrendi. Henüz daha on iki yaşında iken babası ile birlikte Şam'a gitti. Kısa bir süre sonra tekrar geri döndü. Bir taraftan öğrenimini sürdürürken bir taraftan da ok atmak, ata binmek ve kılıç kullanmakla meşgul oluyordu. Ondört yaşında babası ile Mısır'a gitti ve orada dînî ilimler tahsil etti. Devrinin meşhur bilginlerinden Kutbeddîn Râzî'nin derslerine devam etmek üzere tekrar Şam'a geldi. On dokuz yaşlarında Şam'dan hacca gitti. Dönüşte bir yıl da Haleb'de kaldı ve ilmini ilerletti. Buradan Kayseri'ye döndüğünde yirmi bir yaşlarında idi. Bu yaşında Kayseri'de kadılık makamına tayin edildi.

Kadı Burhaneddîn Ahmed, âlim, danışmend ve şair yapılı bir devlet

adamı idi. Arapça, Farsça ve Türkçe şiiirleri vardır. Akkoyunlu Beylerinden Kara Yörlük Osman Bey tarafından (800/1398)'de bir savaşta öldürüldü.

- Dinî sahada yazılmış iki meşhur eseri vardır: a) İksîru's-Saâdât fî Esrârî'l-İbâdât: 798/1395 kışında Sivas'ta devlet işleri ile meşgul olurken boş zamanlarında yazmıştır. İbadetlerin esrarından bahsediyor. b) Tercîhu'l-Tavdîh: Bu eser usûlü fıkıhtan Taf-tazânî'nin Tavdîh'i üzerine yazılmış bir kitaptır. Bazı meselelerde Hanefîleri müdafa etmektedir⁽¹⁸⁾.

4. Bedreddîn Mahmûd Simâvî (v. 823/1420)

Şeyh Bedreddîn Edirne yakınlarındaki Simavna kalesinde doğdu. İlk tahsilini Anadolu'da yaptıktan sonra Mısır'a gitti. Orada Seyyid Şerif Cürçânî gibi meşhur alimlerden ders aldı. Mısır'dan hacca gitti. Hacda Zeyleî'den okudu. Mısır'a tekrar dönüşünde Şeyh Seyyid Hüseyin el-Ahlâtî'ye intisab etti. Şeyhin emri ile Tebriz'e gitti. O sırada Timur'un alimler arasında yaptırdığı ilmî mübahaselere katılarak kendisinin ilimlere olan vukufiyetini gösterdi. Bir ara şeyhi Ahlâtî'nin tavsiyesi ile Mısır'daki Memlûk sultan Melik Zâhir Berkuk'un oğluna özel hocalık etti. Şeyhinin vefatı üzerine onun yerine geçti. Şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı. Mısır'dan Anadolu'ya geldi ve Halep, Bitlis, Konya ve Tire gibi şehirleri dolaştı. Tire'den Sakız adasına geçti. Adanın hristiyan reisi müslüman olarak onun müridleri arasına girdi. Buradan tekrar Edirne'ye döndü.

Şeyh Bedreddîn Anadolu'da bâtinî akidesini yaydığı ve halkı Osmanlı devletine karşı isyana teşvik ettiği için yakalanarak asıldı. (823/1420).

Fıkıhla ilgili iki eserini burada kaydetmek istiyoruz:

a) Letâifü'l-İşârât, b) Câmiu'l-Füsûleyn: Muhakeme usûlüne dair olup bütün ulemanın teveccühünü kazanmış bir eserdir⁽¹⁹⁾.

5. Molla Fenârî (v. 834/1431)

(751/1350)'de doğdu. Aslen Maveraünnehirden gelme bir aileye mensup olup Bursa'da yetişmiştir. İlk tahsilini Anadolu'da tamamladıktan sonra Mısır'a gitti. Orada Ekmelüddîn Bâbertî gibi meşhur hocalardan ders aldı. Birkaç defa haccetti. Mısır dönüşü Bursa'da kadı oldu. Osmanlı Devletinin ilk şeyhulislâmı olarak bilinir. Bu arada Bursa'da talebe okutmaya da devam etmiştir.

Devrin Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit namazda cemaate iştirak etmediği için şehadetini Fenârî'nin kabul etmediğini tabakât kitapları kaydediyorlar. Bir meseleden Padişaha kırılarak Karaman'a gitti. Karaman Beyi kendisine günlük 1000 dirhem, herbir talebesine de 500 dirhem tahsis etti. Fakat Fenârî, Yıldırım'ın ricası üzerine tekrar Bursa'ya döndü. Hicrî sekizinci asrın allâmelerinden sayılan Molla Fenârî, aynı zamanda tasavvufa da sülûk etmiş, ilim ile takvayı şahsında toplamıştı.

Eserlerinden en meşhur olanı, usûlü fıkıh sahasında yazdığı "Füsûlü'l-

Bedâi” adlı otuz yılda ikmal ettiği kitabıdır. “Fatıha tefsiri” de meşhur olan eserleri arasındadır⁽²⁰⁾.

C. DEVLET ADAMLARININ İLME VE ULEMAYA KARŞI TAVRI

Anadolu'yu ilk olarak fetheden Türkmen Beyleri arasında, danişmend, yani “bilgin” lakablı bir çok komutan ve devlet adamı olduğu bilinmektedir. Bunlar ilmi seven ve ilim adamlarını koruyan kimselerdi. Bu bakımdan Anadolu'ya gelir gelmez yerleşik bir hayata geçen Türkler arasında ilmî açıdan bayağı bir canlılık göze çarpmaktadır. Birçok siyâsî sarsıntılara rağmen bu ilmî faaliyet Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir⁽²¹⁾.

İbn Melek'in muâsırı olan Kadı Burhaneddin'in bir devlet adamı olduğunu, Kadı Simâvî'nin de böyle bir gaye için yola çıktığını yukarıda kaydetmiştik. Bütün bunlar gösteriyor ki, devlet ricalî ilim adamları ile iç içe idi.

Bu asırda devlet adamlarının ilme ve ulemâya çok büyük bir ilgi gösterdiklerini görüyoruz. İbn Melek'in idaresinde yaşadığı Aydınöğullarının reisi Mehmet Bey ilmi ve ulemâyı seven bir zattı. Birgi'de kendi adına cami ve medrese yaptırdı. Beşinci asır alimlerinden Sa'lebî'nin (v. 427/1036) “Arâisü'l-Mecâlis” adlı Peygamberler tarihini, tıp ilminden Kitâbu Tuhfe-i Mübârizî ve Farsça Tezkire-i Evliya, onun adına tercüme edilmiştir⁽²²⁾.

İbn Melek'in hocalık ettiği Aydınöğlü İsa Bey namına Hacı Paşa “Şifâü'l-Eskâm” adlı bir kitabı telif et-

miştir ki, tıp ilmine dair olan bu eserin “Muntahab-ı Şifâ” adındaki muhtasarının iki nüshası, Uzunçarşılı'nın kaydettiğine göre, Ayasofya Kütüphanesi 2574 ve 2575 numaralarda kayıtlıdır⁽²³⁾. Aydınöğlü Beylerinden Umur Bey adına tercüme edilmiş kitaplar da vardır⁽²⁴⁾.

On dördüncü asırdaki Anadolu Beyleri içinde, Kastamonu Hükümdarı Muzafferüddin Yavlak Arslan, Sivas Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ve Amasya Beyi Hacı Şadgeldi Paşa ile Aydınöğlü İsa Bey, Saruhanöğlü İshak Bey ilmî şahsiyet sahibi âlim hükümdarlardı⁽²⁵⁾.

Kadı Burhaneddin'in güzel bir kütüphanesinin olduğu ve haftanın üç gününü ilim adamları ile mübahaseye tahsis ettiği bize gelen rivayetler arasındadır⁽²⁶⁾.

Alim bir şahsiyet olduğunu kaydettiğimiz Eretna Beylerinden Hacı Şadgeldi Paşa ve oğlu Emir Ahmed adına fıkıhla ilgili eserler yazılmıştır. Bizzat Hacı Şadgeldi'nin fıkıha dair “el-Mesâilü'l-Mensûre” adlı bir eserinin ve çok zengin bir kütüphanesinin olduğu kaydediliyor. Oğlu Emir Ahmed'in de bir kütüphanesi vardı⁽²⁷⁾.

Kastamonu hükümdarı Candaroğlu İsmail Bey'in fıkıhtan yetmiş bablık Türkçe bir eser yazdığı ve ilim adamlarını Türkçe yazmağa teşvik ettiği kaydedilmektedir⁽²⁸⁾.

Bu dönemde devlet adamları adına kitabı telif edilmesi ve tercümeler yapılması bir adet haline gelmişti. Bunun birçok örneklerini görmemiz mümkündür⁽²⁹⁾.

Molla Fenârî'nin Yıldırım'a ve Karaman Bey'ine karşı istiğnasını ve onların da Fenârî'ye olan alakalarını yukarıda kaydetmiştik.

—Meşhur seyyah İbn Batuta Seyehatnamesinde, bazı yerler hakkında çok az bilgi verirken, bazen de çok ince detaylara kadar inmektedir. Burada verilen bilgilerin mevsukiyeti hususunda bazı şeyler söylenmekle birlikte, yine de bu gün için çok kıymetli bir malzeme olma hüviyetini korumaktadır. İbn Batuta'nın Seyehatname'sinde, İbn Melek'in yaşadığı Birgi, Tire ve Aydınoğulları hakkında tafsilatlı bilgiye rastlıyoruz. Metinde aynen "Kadı İbn Melek" diye ismen geçen zat, muhtemelen onun babasıdır. İbn Batuta'nın canlı müşahedelerini burada aynen nakletmek istiyorum:

"(Müderris) Muhyiddin iyi tımar edilmiş bir katıra binmiş, öğrencileri önde, hizmetkarları, köleleri de iki yanında yer almış oldukları halde medreseye geldi. Üzerinde altın kakmalarla süslü geniş ve ağır bir lata vardı. Selam verdiğimizde, bunu daha süslü kelimelerle karşıladı ve kibar kibar konuşarak elimden tutup beni yanına oturttu. Sonra oraya Kadı İzzeddin Ferište de geldi. Ferište melek demek olup, bu zat temiz ahlakı, saflığı, erdemi ve melek tabiatı ile bu unvanı almış bulunuyordu. Kendisini karşıladık. Müderrisin sağ tarafına oturdu. Derse başlandı. Müderris temel ve yardımcı dersler üzerinde sözü açtı. Ders bitince kalkıp hücrelerden birine gitti ve burasını benim için döşetmeye hazırlanmaya girişti. Daha sonra da bana mükellef bir sofr

ile yemek gönderdi. Akşam namazından sonra yine bizimle ilgilendi. Bunun üzerine yanına gittim. Onu bahçede bir köşte oturur buldum. Orada bir havuz vardı. Su buraya beyaz mermerden yapılmış kenarları çinilerle kaplı bir arktan akıyordu. Müderrisin huzurunda bazı öğrenciler oturuyor, hademe ve köleler ise iki tarafında ayakta bekliyorlardı. Kendisi nakışlı kumaşlarla örtülü bir sedirde oturmakta idi. Onu bu halde görünce, kendimi padişahlardan birinin huzurunda bulunuyor hissine kapıldım..."⁽³⁰⁾.

Aydınolu Mehmet Bey, İbn Batuta'nın geldiğini haber alır. Onu götürmek üzere derhal nâibini gönderir. Fakat müderris ona, Bey'in çağırma ısrar etmesini, ikinci bir davetçi gönderinceye kadar kalmasını tavsiye eder. Nitekim Müderrisin dediği gibi ikinci bir davet haberi ile Bey'in huzuruna giderler⁽³¹⁾.

Mehmet Bey'in onları ziyarete gelişini de şöyle anlatıyor: "Bir gün ikindiden sonra idi ki, Bey bulunduğumuz yere geldi. Müderris Efendî baş köşeye, Bey onun sağ tarafında, ben de sol tarafda oturdum. Bu şekil Türklerin bilginlere gösterdikleri itibarın eseridir"⁽³²⁾.

Bey'in huzurunda karşılaşmalarını da şöyle anlatıyor: "Buraya geldiğimiz zaman Bey, kendisine ait döşeği eliyle kaldırıp bizimle birlikte aynı döşeklerin üzerine oturdu. Müderris sağ tarafında, Kadı (İbn Melek) onun yanında, ben de daha geride bir yere oturdum. Hafızlar sedirin alt tarafında yer aldılar"⁽³³⁾.

İbn Batuta'nın verdiği bu bilgiler, bu devrede, bilhassa İbn Melek'in yaşadığı

muhitte, ilim adamlarının ne kadar itibar gördüklerini, devlet adamlarına karşı istişnalarını ve nasıl bir imkan içerisinde bulduklarını bize açık olarak gösteriyor. Dünyanın birçok yerini dolaşmış olan İbn Batuta'nın müderris için "kendimi padişahlardan birinin huzurunda bulunuyor hissine kapıldım" tabirini kullanması oldukça manidardır.

D. BU ASIRDA İLMÎ VE FİKRÎ CANLILIK

Siyasi bir kargaşa dönemi diyebileceğimiz Beylikler devrinde, Anadolu Beyleri bir taraftan harp meydanlarında at koşturup binbir çeşit meselelerle meşgul olurken, bir taraftan da ilmî faaliyetlere destek olmuşlardır. Anadolu Beylerinin ilim ve fikir adamlarına olan bu ilgileri sayesinde siyasî istikrarsızlığa rağmen ilmî canlılık hiç durmadan devam etmiştir.

İbn Melek'in yaşadığı on dördüncü asırda İslâm Âlemindeki ilim merkezleri Maverâünnehir, Mısır ve Suriye idi. Anadolu henüz daha onların seviyesine çıkamamıştı. Bundan dolayı bu dönemde yetişen alimlerin büyük bir kısmının ilk tahsillerini Anadolu'da yaptıktan sonra, bu yerlerden birisine gittiklerini ve ilmî gelişmelerini tamamladıklarını görmekteyiz. Muâsırı olan âlimleri verirken özellikle bu hususa dikkat çekmek istedik. İlim için yapılan bu seyahatler aynı zamanda ulema arasındaki ilmî itişimi de temin ediyordu.

On dördüncü asrın ikinci yarısı ve on beşinci asrın başlarında, Anadolu'ya bilhassa Orta Asya'dan bir ilmiye ordusu akını başlamıştı. Bilhassa Osmanlı Devletinin istikrar

sağlayıp Anadolu'ya hakim olması ve Osmanlı Padişahlarının âlimlere gösterdikleri aşırı alaka sayesinde, birçok âlim Anadolu'ya gelmiştir. Bunların bir kısmı yerleşmiş, bir kısmı da bir müddet kalarak gitmiştir. Bu seyahatler neticesinde Anadolu'daki ilmî seviye epeyce yükselmişti. on beşinci asırdan sonra ise İstanbul belli bir seviyeye gelmiş, Mısır'a ve Şam'a yapılan yoğun ilmî seyahatler oldukça azalmıştır.

Aksarâyî'nin Fahreddin Râzî'nin torunu olduğunu ve onun ekolünü devam ettirdiğini yukarıda keydetmiştik. Meşhur belâğatçı Cürcânî, sırf onu görmek için Mısır'dan kalkmış ve Anadolu'ya gelmiştir.

Maveraünnehir ulemâsından usûl ve fûru fıkihta meşhur olan Muhammed el-Kerdevî (v. 827/1423), Anadolu'ya gelmiş, Molla Fenârî ile ilmî mübaheselerde bulunmuştur⁽³⁴⁾.

Meşhur lûgatçı "Kâmusu'l-Muhîr" müellifi Firuzabâdî (v. 816/1413) Yıldırım Bayazıt'ın daveti üzerine Bursa'ya gelmiş ve bir müddet onun hizmetinde bulunmuştur. Bu arada Padişah'tan da çok izzet ikram görmüştür⁽³⁵⁾.

Meşhur kıraat âlimi Muhammed el-Cezerî (v. 833/1429) de, 792/1389'den sonra Bursa'ya gelmiş, Yıldırım'ın iltifatına mazhar olmuş, birçok kimseye de kıraat dersi vermiştir⁽³⁶⁾.

Dînî ilimlerin yanında, tıp ve astronomi gibi müsbet ilimler sahasında yetişen bir çok âlimin de Anadolu'ya akın ettiğini görmekteyiz⁽³⁷⁾.

Bu arada İbn Melek'in babasının da Aydınolu Mehmet Bey'in daveti üzerine Maverâünnehir'den Tire'ye geldiğine dair Seyyid Bey'in görüşünü

nakletmiştik⁽³⁸⁾. Ancak elimizdeki kaynaklarda böyle bir kayda rastlayamadık.

İbn Melek'n eserleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda, dikkatimizi çeken husus şu olmuştur: Müellifimiz Menâr Şerhi'nde birçok kaynaktan istifade etmiştir. Bunlardan hanefî usûlüne ait 12, diğer mezheplere ait 4, fûru fıkihtan da 8 kitabın bizzat ismini vermektedir. Tefsir, belâğat ve lûgat gibi değişik ilimlere ait kitablardan da nakillerde bulunmaktadır. İbn Melek'in Menâr Şerhi'nde, 792/1389'de vefat eden Taftazânî'nin Telvih'ini de kullanmış olması oldukça manidar geldi. İbn Melek, Maverânnehir'de yetişen ve muâsırı olan bir âlimin kitabını Tire gibi Anadolu'nun bir ucunda o günün imkanları ile elde etmiş ve eserinde kaynak olarak kullanmıştır.

Dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: İbn Melek gibi aslen Türk olan bir müellifin Tire'de yazmış olduğu eserleri, İslam dünyasında hüsnü kabûl görmüş ve kendisinden sonra yazılan birçok eserde kaynak olarak kullanılmıştır. Onun Menâr Şerhi usûlü fıkih sahasında, Meşârik Şerhi de hadis sahasında çok meşhur olmuştur. Mecma' ve Vikâye Şerhlerine de bir çok hanefî kitabında rastlamamız mümkündür. Bu da bize bu asırda Anadolu'daki ilmî seviyesi bariz bir şekilde göstermektedir⁽³⁹⁾.

Bu dönemde birçok eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetlerinde, ilme meraklı, fakat Türkçe'den başka dil bilmeyen Anadolu Beylerinin tesirli olduğu şüphesizdir. Bu kervana Arapça-Türkçe manzum bir lûgat yazarak İbn Melek de katılmıştır.

O günün kitâbî Türkçesinin ne kadar sade ve anlaşılır olduğunu göstermesi açısından manidar bulduğumuz mukaddimesini aynen vermek istiyoruz:

"Hamd ve senâ sabitdir ol Allah'a ki, âlemi ulemâ ile bezetti ve inâyet nazarı ile gönülleri gözetti ve fûhûm tomurcuklarından meânî çiçeklerin belirdi. Ulûm pınarından ırmakların akıdı. Dahî salâtüselam Seyyidü'l-Enâm Rasûlümüz üzerine olsun kim bu cihanı onunla berkiddi. Ve dahi âli ve sahabesi üzerine olsun kim Şeriatın anlarıyla yürüdü. Ve bundan sonra Feriştahoğlu Abdüllatif, -Hakteâla arzuların rûzî kılsın- aydur. Çün oğlum oğlu Abdurrahman -Enbetallâhü nebâten hasenâ- lûgat okumağa yakınlaştı. Benden ona yadigar bir risale nazmettim. Müstağmel lûgatları cem idip, Kur'an lûgatlarını onda dercettim. Farisiyle tercüme etmesini giderdim. Zira Farisi bilmeyene faide itmez. Ve anınla fârisi tamam bilinmez. Maksûd elfâzi arabîyye manasını bilmektir. Türkî tercüme ile iktifa ettim. Tâki nâfi ola inşallahüteâlâ..."⁽⁴⁰⁾

"Feriştahoğlu Lûgati" diye meşhur olan bu manzum eser, ilme yeni başlayan öğrencilere ezberlettiriliyordu⁽⁴¹⁾.

Müellifimizin yaşadığı bu asır tasavvufî açıdan da çok hareketli bir dönemdi. Bu asırda Anadolu'da tasavvuf büyük bir gelişme göstermiş, yeni tasavvufî ekollerin ve yeni tarikatların temelleri atılmıştır. Âhilik, Ekberîyye, Kübreviyye ve Mevlevîlik gibi sünnî tarikatların yanında, Bâbâîlik ve Hurûfluk gibi sünnî olmayan tarikatlar da inkişaf etmiştir.

Bu dönemde Davudu Kayserî ve

Molla Fenârî gibi âlimlerin birçoğu aynı zamanda tarikat mensubu idiler. Bu âlimlerin gayreti ile tedrisî tasavvuf faaliyeti Anadolu'da hızla yayılmıştır⁽⁴²⁾, bunun yanında Şeyh Bedrüddîn gibi sünnî olmayan ceyran devletin başına büyük gaileler açmıştır. Nitekim onun taraftarlarının Anadolu ve Rumeli'de çıkardığı isyanlar güçlükle bastırılabilmiştir⁽⁴³⁾.

Müellifimiz İbn Melek'in de tasavvufa ilgili müstakil bir eserinden bahsediliyor. Taşköprüzâde, Şakâyık'ta onun bu eseri hakkında şöyle diyor: "Onun tasavvufa dair bir eserini gördüm. Bu risâle onun şerî esaslara uygun (müteşerri') tasavvufî marifet yolunda büyük bir pay sahibi olduğunu gösteriyor⁽⁴⁴⁾."

Bursalı, Osmanlı Müellifleri'nde, onun tasavvufa sâlik olduğunu ve İstanbul Aksaray civarında Sofular Mahallesi'nde nâmî âlilerine bir taş dikildiğini kaydediyor⁽⁴⁵⁾.

Bu dönemde tasavvufî sahada Anadolu'da yaşanan bu iki cereyanın bizzat İbn Melek'in ailesinde de yaşandığına şahid oluyoruz. Kaynaklarımız onun batıl bir tarikat olan hurûfî bir kardeşinden bahsediyorlar. Kendisi hurûfliğin kurucusu Fazlullah Tebrizî'nin en yakın talebelerinden idi. Bu kardeşi daha çok "İbn Feriştah" diye meşhur olmuştur. Bazı muahhar kaynaklar kardeşinin isminin Abdülmecid olduğunu kaydediyorlar. İbn Melek'in bu isimde bir oğlu da var. Bu isimde hem oğlu, hem de kardeşi olacağı gibi, bir isim karışıklığı da olabilir. İshaknâme, Hidâyetnâme, Ahiretnâme ve Aşknâme adlı eserleri olan kardeşinin vefat tarihi 864/1459 olarak veriliyor⁽⁴⁶⁾.

Taşköprüzâde, bu duruma işaret

ederek Kur'an'daki bir ayetten de mülhem olarak "Ve ya Sübhânallâh Hâzâ Milhun Ucâc ve zâke Azbün Furât", "Ya Rab Seni tesbih ederim, hikmetinden suâl olunmaz, bu acı ve tuzlu su, diğeri ise susuzluğu gideren tatlı ve lezzetli su" demiştir⁽⁴⁷⁾.

NETİCE

1. Bu dönemde Anadolu'da yetişen âlimlerin ekseriyeti, ilk tahsilden sonra, zamanın ilim merkezleri olan Mâverâünnehir, Mısır ve Şam gibi yerlerden birisine gidip tahsillerini ikmal ediyorlardı.

2. O günün ulaşım şartları içerisinde değerlendirildiği zaman insanı hayrete bırakan bir "ilmî iletişim" in bulunduğunu görmekteyiz.

3. Devlet ricâlinin ilme ve ilim adamlarına teveccühü ve aşırı ilgisi bu dönemin en bariz hususiyetlerinden sayılabilir.

4. Anadolu'daki devlet adamlarının ulemâya karşı olan bu olumlu tavırdan dolayı, Mâverâünnehir'den ve diğer İslam beldelerinden Anadoluya yoğun bir ulemâ akını olmuştur.

5. Devlet ricâlinden "danışmend gaziler" diyebileceğimiz, hem âlim, hem de usta bir komutan olan kimselerden çokça çıkmıştır.

6. Bu asırda çok hareketli bir ilmî faaliyet göze çarpıyor. Bunu hem zahirî, hem de tasavvuf gibi batınî ilimler için söyleyebiliriz.

7. Dînî ilimler ve diğer müsbet ilimler açısından ilmî seviyenin çok yüksek olduğuna şahid olmaktayız.

8. Bu dönemde yetişen ulemâ, Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfının çekirdiğini teşkil etmiş ve onların yetişmesinde en büyük paya sahip olmuştur.

- (*) Bkz. Baktır, Mustafa, Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menâr Şerhi, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, Erzurum, 1990, s. 40-66, Sayı: 10, Erzurum, 1991, s. 51-58.
- (1) Taşköprizâde, Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye, Beyrut, 1975, s. 30, Şemseddîn Sâmî, Kâmusu'l-A'lâm, İstanbul, 1311, IV, 3146, Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 219.
- (2) Taşköprizâde, s. 30, Mehmed Süreyya, Sicilli Osmânî, İstanbul, 1311, III, 454, Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyeetü'l-Arifîn, İstanbul, 1951, I, 617.
- (3) İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz, Mebâriku'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr, İstanbul, 1303, s. 10.
- (4) Seyyid Bey, Usûlü Fıkıh, İstanbul, 133, s. 55.
- (5) Evliya Çelebi, Mehmet Zillîoğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Neşr. Zuhurî Danişman, İstanbul, 1971, XIII, 74.
- (6) Bursalı Mehmed Tahir, I, 219, 220.
- (7) Bağdatlı İsmail Paşa, I, 617, Mehmed Süreyya, III, 546.
- (8) Daha fazla bilgi için Erzurum İlahiyat Fakültesi Dergisinde basılan makalemize bakılabilir.
- (9) Taşköprizâde, s. 30.
- (10) Leknevî, Muhammed b. Abdülhayy, el-Fevâidü'l-Behiyye, Mısır, 1324, s. 107.
- (11) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, 3. baskı, Ankara, 1984, s. 22.
- (12) Uzunçarşılı, İ. H., s. 64, 65, (Atâyî, s. 51'den naklen).
- (13) Uzunçarşılı, İ. H., s. 28.
- (14) Evliya Çelebi, XIII, 118.
- (15) Bkz. Muhakkik Dr. M. Mazhar Bekâ'nın el-Mugnî'ye yazdığı mukd. s. 14 (Mekketü'l-Mükerrreme, 1403).
- (16) Taşköprizâde, s. 9, Bursalı M. T., I, 351, 352, Katib Çelebi, Keşfü'z-Zünûn, 2. baskı, İstanbul, 1971, II, 1749, Leknevî, s. 116, 117, Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin, Dınişk, 1955, VII, 158.
- (17) Taşköprizâde, s. 14, 15, Bursalı, I, 265, 266, Leknevî, s. 191, 192, Kehhâle, XI, Zirikî, el-A'lâm, 3. baskı, tsz., b. yeri yok, VII, 270.
- (18) Taşköprizâde, s. 15, 16, Bursalı, I, 396, Halil Ethem, Kayseriyye Şehrî, İstanbul, 1334, s. 121-123, Kehhâle, I, 159, Alpaslan, Ali, Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler'in Mukaddimesi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1977.
- (19) Taşköprizâde, s. 33, 34, Bursalı, I, 39, Zirikî, VIII, 40, 41, Yaltkaya, M. Şerafeddin, "Bedreddin Simâvî" maddesi, İ. A., İstanbul 1970, II, 444-446, Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1972, I, 360-367.
- (20) Taşköprizâde, s. 17, 21, Bursalı, I, 390, Leknevî, s. 166, Kehhâle, IX, 272, Aydın, Hakkı, İslam Hukuku ve Molla Fenârî, İstanbul, 1991.
- (21) Bkz. Bayram, Mikail, Anadolu'da telif edilen ilk eser, Keşfu'l-Akabe, Konya, 1981, mukaddime kısmı.
- (22) Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 105, Osmanlı Tarihi, I, 67.
- (23) Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, s. 212.
- (24) Uzunçarşılı, a.e., s. 109.
- (25) Uzunçarşılı, a.e., s. 219.
- (26) Uzunçarşılı, a.e., s. 218, 219.
- (27) Uzunçarşılı, a. e., s. 218.
- (28) Uzunçarşılı, a. e., s. 221.
- (29) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I, 536.
- (30) İbn Batuta, İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971, s. 29, 30.
- (31) İbn Batuta, s. 30.
- (32) İbn Batuta, s. 32.
- (33) İbn Batuta, s. 34.
- (34) Taşköprizâde, s. 21.
- (35) Taşköprizâde, s. 21.
- (36) Taşköprizâde, s. 25, 26, 37.
- (37) Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, I, 521, Bayrakdar, Mehmet, Kayserili Dâvûd (Dâvûdu'l-Kayserî), Ankara, 1988, s. 2, 3.
- (38) Seyyid Bey, Usûlü Fıkıh, s. 55.
- (39) Bkz. Özel, Ahmet-Semiz, Yahya, İbn Abidin'in Kaynakları, İstanbul, 1988, s. 249.
- (40) İbn Melek, Manzum Lügat, yazma, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, No: 11279/2, v. 1/a, b.
- (41) Bkz. Evliya Çelebi, XIII, 118.
- (42) Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, I, 530, Bayrakdar, Mehmet, s. 4.
- (43) Uzunçarşılı, İ. H., Osmanlı Tarihi, I, 533, 534.
- (44) Taşköprizâde, s. 30.
- (45) Bursalı, I, 219.
- (46) Taşköprizâde, s. 30, Şemseddîn Samî, IV, 3146, Akün, Ömer Faruk, "Firişte-Oğlu" maddesi, The Enclopedian of Islam, yeni baskı, Leiden, 1965, II, 924.
- (47) Taşköprizâde, s. 30, Ayet için bkz. Furkân Suresi, Ayet: 53.